

संशोधक

• वर्ष : ९१ • मार्च २०२३ • पुरवणा अंक ३

इतिहासाचार्य वि. का.राजवाडे संशोधन मंडळ, धुळे

८४. राजर्षी छत्रपती शाहूमहाराजांचे सामाजिक सुधारणेचे कार्य
- डॉ. रवींद्र जुंजानी यांचे ३४५
८५. लोकनेता राजर्षी शाहू महाराज
- प्रा.डॉ.सखपती वासुदेव गावकऱ्याड ३५०
८६. राजर्षी शाहू महाराजांचे कृषीविषयक धोरण : एक अध्ययन
- प्रा. डॉ. संतोष पां. बनसोड ३५३
८७. राजर्षी शाहू महाराज : सामाजिक क्रांतीचे अग्रदूत
- प्रा. डॉ. दीपक सो. चेडे ३५७
८८. मोलमेज परिषदांमध्ये अस्पृश्यांच्या हक्कासाठी डॉ.आंबेडकरांचा संघर्ष व परिणाम
- प्रा.डॉ.जयपाल चंद्रकांत सावंत ३६२
८९. संगीत प्रेमी राजर्षी शाहू महाराज
- डॉ. सुद्धरत्न लिहीतकर ३६९
९०. राजर्षी शाहू महाराज म्हणजे सामाजिक लोकशाहीचे आधारस्तंभ
- प्रा.संदिप पुंडलिक नळायरे ३७३
९१. रिपब्लिकन फक्त आंदोलनात नेतृत्वाचा प्रभाव
- डॉ. योगेन्द्र काटकर ३७७
९२. राजर्षी शाहू महाराज व आर्य समाज
- प्रा.डॉ.संजीव सुखलाल चोडखे ३८२
९३. कलासक्त राजर्षी शाहू महाराज
- प्रा. डॉ. प्रफुल्ल तु. बनसोड ३८५
९४. अस्पृश्यउद्दत्तक - राजर्षी शाहू महाराज
- प्रा. प्रफुल्ल एम. राजुरवाडे ३८८
९५. छत्रपति शाहू - लोकतांत्रिक स्तंभकार
- डॉ. घंता चा. चौधारे ३९१

संशोधक

राजर्षी शाहू महाराज म्हणजे सामाजिक लोकशाहीचे आधारस्तंभ

डा. संदिप पुंभनिक नम्राणे
सा. प्राध्यापक, इतिहासविभाग
महात्मा फुले महाविद्यालय, पिंपरी, पुणे
Email: sanamwar@rediffmail.com
ध्यातव्यता : ८६,०५१७०७७०

प्रस्तावना :

सामाजिक परिवर्तनवादी जडणघडणीमध्ये राजर्षी शाहू महाराज यांची महत्त्वाची भूमिका घातली जाते. मुळातच महाशूद्र हे फुले, शाहू, आंबेडकर यांच्या विचारासरणीतून परिवर्तनवादी समाजवादी विमर्श झालेला महाशूद्र मानला जातो, याच परिवर्तनवादी भूमिकेतून समाजसुधारणा करण्याचा प्रयत्न महात्मा फुले यांनी यांच्या कार्य व कर्तृत्वाने निर्माण झाला. महाशूद्रांचे स्तानेक, समता, बंधुता, न्याय ही तत्त्वप्रणाली फुले यांच्यासाठी आनुष्ण्यर सातत्याने प्रयत्नशील असणारे ठरले. फुले होते, त्यांच्या विचारसरणीला अनुसरून सामाजिक न्याय, श्रम विवक्त, बंधुता विवक्तित फुलेयांसाठी देहमीच बंधाचे अति समाजातील पददलित वर्गाला न्याय मिळवून देण्यासाठी अखिल इटगारे राजर्षी शाहू महाराज होते. सामाजिक व राजकीय क्षेत्रात घडून आलेल्याचा प्रयत्न त्यांच्या कार्यामुळेच होतो.

प्रधान: अस्पृश्यउद्धार, श्रीशिक्षण, समाजसुधारणा, आर्थिक क्षेत्र, राजकीय सुधारणा यांवर प्रकटपणे धोरण ठरवून सामाजिक सुधारणा घडवून आणण्याचा प्रयत्न राजर्षी शाहू महाराज यांनी केला. अस्पृश्य उद्धारचे कार्य म्हणजे मानवतावादी दृष्टिकोनातून उपलब्धतेने मर्यादित मोठे परिवर्तनवादी पाऊल ठरले. त्यांच्या अस्पृश्यउद्धारका कार्याची महती वर्णन करताना डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी राजर्षी शाहू महाराज यांना "सामाजिक सुधारकांचे अध्यात्मच म्हणजे राजर्षी शाहू महाराज" म्हणून संबोधले होते. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी राजर्षी शाहू महाराजांचे संघ अशा शब्दात केलेली रचना ही खऱ्या अर्थाने त्यांच्या कार्य आणि कर्तृत्वामुळे यशस्वी ठरते. शाहू महाराजांचे कार्य अस्पृश्य व समाजमलेल्या समाजाचा उद्धार करणे, या समाजसुधारक प्रमाण करणे, जातीका दूर करणे, सर्वाना समान सत्ते उपलब्ध करून देणे, स्वतंत्रता, समता, बंधुता, न्याय ही तत्त्वांचा पुष्कळ प्रयत्न समाजसुधारणा करणे याच विषयाला अनुष्ण्यर होतो. महाशूद्रांवर होत असलेल्या विचारा राजर्षी शाहू महाराज यांच्या कार्य आणि कर्तृत्वाचा मानवत्वाचा विषय बनला.

प्रस्तुत शोधनिबंधाच्या माध्यमातून राजर्षी शाहू महाराज यांच्या सामाजिक सुधारणा या कार्याचा प्रकाश टाकण्याचा प्रयत्न केलेला आहे.

१. संशोधनाचे उद्देश :

१. राजर्षी शाहू महाराज यांच्या सामाजिक सुधारणा यांचा आढावा घेणे.
२. राजर्षी शाहू महाराज यांचे अस्पृश्य विचारण विषयक कार्य अभ्यासणे.
३. राजर्षी शाहू महाराज यांचे रीती जातीच्या संरक्षणासाठी केलेले कार्ये स्पष्ट करणे.
४. अस्पृश्यता संघर्षातील राजर्षी शाहू महाराज यांचे विचार अभ्यासणे.
५. राजर्षी छत्रपती शाहू महाराज शैक्षणिक परिवर्तनाच्या दृष्टिकोनातून शिक्षणविषयक विचार अभ्यासणे.
६. राजर्षी छत्रपती शाहू महाराज यांचे समाज, जातिभेदाविरुद्धी विचार अभ्यासणे.

अशा विविध उद्देशाने प्रस्तुत संशोधनिबंधाची रचना केलेली आहे.

२. विषयविवेचन :

राजर्षी शाहू महाराज यांचा जन्म २६ जुलै १८७४ मध्ये कागलच्या घाटगे घराण्यामध्ये झाला. कागलचे जागीदार जयसिंगराव आबासाहेब घाटगे हे त्यांचे जन्मदाते वडील व राधाबाई ही त्यांची जन्मदाती माता होती. शाहू महाराजांचे मूळ नाव बसवंतराव होते. १ एप्रिल १८९१ मध्ये बडोद्याचे गुणाजीराव खानविलकर यांच्या लक्ष्मीबाई या कन्येशी शाहू महाराजांचा विवाह संपन्न झाला. चवथाचा दहाव्या वर्षी कोल्हापूरचे राजे चौथे शिवाजी यांची पत्नी रानी आनंदीबाई यांनी सन १८८४ मध्ये यशवंतराव यांना दत्तक घेतले. तेच पुढे राजर्षी शाहू महाराज या नावाने नाकारण्यात आले. मुळातच राजपदाचा कोणत्याही वैयक्तिक फायद्यासाठी उपयोग न घेता समाजसेवा करण्याचा निर्णय राजर्षी शाहू महाराज यांनीच घेतला. आबासाहेब